Приложение к ООП

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ ЧР

«УПРАВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ШАЛИНСКОГО МУНИЦИПАЛЬНОГО РАЙОНА»

МБОУ «СОШ с. Мескер-Юрт»

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебный предмет «Чеченский язык»

для учащихся 5 – 9 классов

2023-2024

Кхеторан кехат

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт а, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу бахьано хьелаш кхуллу цуьнан Іалашбаран а, кхиоран эшар. 5-9 классашкахь «Ненан мотт а, ненан меттан литература а» предметан декъахь хьоьхуш йу ненан (нохчийн) меттан литература санна, иза хьажийна йу дешархойн интеллектуале-довзаран, коммуникативе, исбаьхьаллин-эстетикин похІмаш кхио а, коьрта гІиллакхе-этикин кхетам кхолла а, личностана нохчийн къоман культура марзйан а.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет – иза беран интеллектуале а, гІиллакхе-этикин а кхиаран тІегІа къастаден гуманитарни дешарх коьрта предмет йу. Литературин дешаро аьтто бо йешаран маьІна а девзаш, литература Іаморо шегахь къонахчун амал кхиайой а хууш, шен дуьненхьежамна дашца а, йозанца а бух бало а хууш, адамца а, йукъараллица а йаза хууш йолу кхетаме личность кхио.

Программо чулоцу кхеторан кехат а, предмет карайерзоран кхочушдан лору жамІаш а, предметан чулацам а, программин хІора дакъа карадерзо билгалдаьхначу сахьташца йолу тематикин планировани а, урокал арахьарчу гІуллакхдаран план а.

Карара программа бух хилла лаьтта авторийн дешаран программаш хІитторехь а, «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет хьоьхучу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархойн белхан программа хІотторехь а. Авторийн а, белхан программаш хІитточара а хьехаран материал къепе йалорехь и Іамо раж къасто а, дакъойн а, теманийн а сахьташ дІасхьадекъа а шен некъ кховдо а мега.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Литература уггаре эвсаре гІирс бу шен кхачаме стаг хила (ша шен кхето, ша шен кхио), гонахьарчу хиламийн хьелашца тарвала, иштта кхолларалли жигараллин стимулятор а йу.

Ненан меттан литература Іаморо дІалоцу личность кхиоран процессехь коьрта меттиг, иштта Іаморо аьтто бо цуьнгахь къонахалла, гІиллакхе амал, кхолларалли похІма кхиорехь, нохчийн халкъан дахаран философи йовзарехь а, карайерзорехь а, иштта доккха гІо до къоначу тІаьхьене къоман исторически зераш дІакховдорехь а. Билггал йолу Іалашонаш кхочушйаран дешаран материал вовшахтоьхна гуманизман критерешца, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллашца, пайдаэцархьама тІекхача йиш хиларца, актуале хиларца, поликультурица, ламасталлин классика а, вайзаманан литература а цхьаьнайарца, тематикин а, жанрийн тайпа башх-башха хиларца догІуш ма-хиллара.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Іаморо таронаш кхуллу дешархочун дешнийн база шорйан, церан къамелан культура, коммуникативни а, тайп-тайпана культурийн компетенцеш а кхио.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» курсан чулацам хьажийна бу дешархойн нохчийн литературин хьашташ кхочушдан, уьш нохчийн къоман культурина тIекхиарехь а, шеца иза Iалашйарехь а ша-тайпана эстетикин гIирсаш хиларе терра.

Дешархошна дешар Iамор коьрта долчу декъана оьрсийн маттахь дIахьучу йукъардешаран учрежденешкахь ненан мотт санна нохчийн мотт Iаморехь, нохчийн литература – иза дешаран предмет йу, нохчийн къоман исторех а, культурех а, ламастех а хаарш схьаэца а, довза а таро луш, иштта иза культурин ша-тайпана йаздархочун кхолларалла толлуш долу дакъа ду, кхечу кепара аьлча, шеца цхьаьна эстетикин гIуллакхдар а долу, йозанан къамелан гIуллакхдар ду; нохчийн литература тIехьажийна йу Iилманан агIонхьара дуьне довзарна а, иштта дешнийн кхолларалли говзарийн мотт бовзарна а, йешаран культурин йукъара башхаллаш карайерзорна а, литературин говзарех кхетарна а, дашца шен амал билгалйаккхарна а, иза, исбаьхьаллин литературас ша-тайпанчу маттахь дуьйций хаийтарх кхетам кхолла а, ткъа литературин мотт йукъарчу меттан шолгIа система санна бу, цо кхуллу личностан синхаамийн дакъа, цуьнгахь ойланца хIуманан кеп хIотто а, ассоциаци йало а, логически ойла йан а, дешаран предмет хьажийна йу оцу дешаран предметехула кхочушхуьлу тIаьхьенера тIаьхьене нохчийн, оьрсийн, дуьненан культурийн оьздангаллин а, эстетикин а ламасташ дIакховдор.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ IАМОРАН IАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Iаморо кхочушйан йеза рогIера Iалашонаш:

- нохчийн литературехь эстетикин агIонхьара кхеташ болу гуманистически дуьненхьежам, Россин йукъара гражданинан кхетам а, къоман синкхетам а, патриотан дог-ойла а йолуш, дукха къаьмнаш долчу Россин халкъех шен халкъ хиларх дозалла а хеташ йолу амал личностехь кхиор.
- нохчийн литература йовза лааран дог дар кхоллар, нохчийн къоман ширачу заманера схьайогIу культура мехалла хетар кхиор, дешархо шен къоман мотт а, культура а Iаморан кха тIе ваккхар, къоман культурин тIаьхьалонна йукъавалор.
- къоначу тIаьхьенехь дIайахначуй, карарчуй, йогIур йолчуй заманийн уьйр ларйан йезаш хиларан кхетам кхиор а, нохчийн къоман культура ларйарехь жоьпалле хилар кхоллар;
- дукха къаьмнаш долчу Россин пачхьалкхехь личностана кхиаме социализаци а, ша шегахь стогалла кхиорна оьшу интеллектуале а, кхолларалли а таронаш кхиайар.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет тIехьажийна рогIера хьесапаш кхочушдан:

- тIаьхьенера тIаьхьене историко-культурни, оьздангаллин, гIиллакхийн мехаллаш дIакховдоран хьокъехь ненан меттан нохчийн литературин маьIнех кхетар;
- ненан меттан нохчийн литературин историца йолу уьйр къастор, нохчийн литературехь йолу къоман ша-тайпана синъоьздангаллин а, материальни а нохчийн къоман культурин исбаьхьаллин шорталлех кхетам кхоллар;
- Россин Федерацин кхидолчу къаьмнийн литературин контекстехь нохчийн литература а кхуьу хилам санна цунах хаарш эцар; уьш вовшийн эр;
- нохчийн литературина бухе диллина культурин а, оьздангаллин а маьIна билгалдаккхар; йешначун хьокъехь мах хадош а, шена хетарг олуш а барта а, йозанца а къамел дан хаар;
- Iер-дахарехь а, дешаран процессехь а нохчийн литературех пайдаэца хаар кхоллар;
- шен мукъачу хенахь йешарна ханна план хIоттор, нохчийн маттахь шена хазахета йешаран говзарш мехала хетар къастор а, бух балор а;
- нохчийн литературин говзарш системехь йешарца дуьне довза а, дуьненахь ша дIалоцу меттиг къасто а, адаман а, йукъараллин а йукъаметтигаллин гармонизаци латторан а хьашташ кхоллар;
- хаамийн хьостанашца болх бан хаар кхиор, Интернетера а, иштта кхийолчу хьостанашкара хаамашна презентаци йар а, кечйар а.

ХЬЕХАРАН ПЛАНЕХЬ «НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан программа хIоттийна Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан коьртачу йукъарчу дешаран программи буха тIехь, иза лерина йу дешаран 338 сахьтана. (5 кл. – 68 с., 6 кл. – 68 с., 7 кл. – 68 с., 8 кл. – 68 с., 9 кл. – 66 с.). Программин инвариантивни дакъош Iаморна лерина 296 сахьт ду. Белхан программа вариативни декъана программа хIоттийнчу авторша хаьржинчу говзаршна лерина йолу йешаран хенан резерв лаьтта 54 дешаран сахьтах.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

Дешаран предметан чулацамо шена йукъалоцу литературин говзарийн а, церан авторийн а гайтар, иштта тематикин блокаш а: «Халкъан барта кхолларалла», «Нохчийн йаздархойн говзарш», «Кхечу къаьмнийн литература».

ТЕМАТИКИН БЛОКАШ

7 класс

Халкъан барта кхолларалла

«Дади-юрт».
«Нохчийн шира илли».
«Сай» (халкъан илли).

<u>Нохчийн йаздархойн говзарш</u>

М. Мамакаев «Даймехкан косташ».
Б. Саидов. «Вина юрт», «Деган аз».
I. Мамакаев. «Берзан бекхам».
Х. Ошаев. «Иччархо Абухьаьжа Идрисов».
А. Сулейманов. «Шуьнехь дош».
I. Гайсултанов. «Болат-гIала йожар» (дацдина).
А. Айдамиров. «МухIажарш».
Ш. Арсанукаев «Иманах дузийта дегнаш».
М. Кибиев. «Дош».
А. Джунаидов А. «ХIоьънаш».
С. Гацаев. «Дарц».
А. Кусаев. «Амалехь диканиг».
Ш.Рашидов. «Ден весет».
М. Дикаев. «Нохчо ву со».
С. Дакаев. «Куйно хотту».
I. Шайхиев. «ЧIагIо».
А. Бисултанов. «Хьайбахахь язйина байташ».
В-Хь. Амаев. «Генарчу денойн туьйра».
С. Курумова. «Дохк» / (дакъа).
Ш. Окуев. «Сан хьоме Нохчийчоь».
С.-Хь. Нунуев «Юнус».
М. Бексултанов «Генара а, гергара а денош».
М. Ахмадов «Кхаа вешех туьйра».

Кхечу къаьмнийн литература

А. С. Пушкин «Iаьнан Iуьйре» (гочийнарг А. Сулейманов).
Альфонс Доде «ТIаьххьарлера урок».

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМIАШ

Коьртачу школехь «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет Iамор хьажийна ду дешархой рогIера личностни а, метапредметни а, предметни жамIашка кхачарна.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМIАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программин личностни жамIаш коьртачу йукъарчу дешаран тIегIанехь кхочушхуьлу дешаран а,

кхетош-кхиоран а болх дешаран организацехь цхьаьна дІабахьарца. Болх дІабахьар кхочушдо Россин социокультурни а, синъоьздангаллин а ламасталлин мехаллашца догІуш ма-хиллара. И мехаллаш йукъараллин бакъонаша къобалйина тІе а эцна, цара аьтто бо шен дуьне довзар а, ша шен кхетош-кхиор а лакхадаккхарехь.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программа карайерзоран личностни жамІаш коьртачу йукъарчу дешаран тІегІанехь декхарийлахь ду дешархошна, дикачу мехаллех пайда а оьцуш, куьйгалла а хилла дІахІитта, шайн гІуллакхдарехь гулдина зераш шордан а, церан буха тІехь кхетош-кхиоран гІуллакхдаран хьежамаш кхолла а, цу йукъахь кху декъахь а:

- **гражданалла кхетош-кхиоран:**

гражданинан декхарш а, цуьнан бакъонаш а кхочушйан кийча хилар, бакъонаш а, машар а, кхечу адаман законан бакъонаш ларар; доьзалан, йукъарчу коьртачу дешаран программаш кхочушйечу дешаран организацин, меттигерчу йукъараллин, хьомсарчу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакъалацар; цхьана а кепара эсктремизм, дискриминаци тІецалацар; адаман дахарехь тайп-тайпана социале институташа дІалоцу меттигах кхеташ хилар; гражданинан коьртачу бакъонех, машарх, декхарх лаьцна хьежам хилар, социале нормаш а, личностни йукъаметтигаллин бакъонаш а йовзар; коррупцина дуьхьало йан кийча хилар; тайп-тайпана гІуллакхдар нахаца цхьана дан хууш хилар, дешархойн шаьш дечу урхаллехь дакъалаца кийча хилар, гуманитарни гІуллакхаллехь (волонтералла, нахана гІо дар,) дакъа лоцуш хилар а.

- **патриотийн кхетош-кхиоран:**

дуккха а къаьмнаш долчу йукъараллехь Россин гражданин хилар дозалла хетар, ненан мотт Іамор, Россин Федерацин а, шен къоман а, Россин къаьмнийн а истори, культура йовза лууш хилар, шен Даймехкан мехаллаш доккха хІума хеташ хилар: Іилманан, искусствон, спортан, технологин, тІеман а, белхан а хьуьнарш мехала хетар; Россин символаш, пачхьалкхан деза денош, исторически а, Іаламан тІаьхьалонаш, памятникаш, хьомечу пачхьалкхехь дехачу къаьмнийн ламасташ ларар. синъоьздангаллин кхетош-кхиор: синмехаллаш харжа оьшучохь а, оьздангалла харжа эшар нисделлачу хьолехь а нийса харжам бар, шен леларан нийса мах хадо хаар а, нехан леларан мах хадо хаар а, харц леларшна резацахилар; личность индивидаца а, йукъараллица а маьрша, жоьпалле хилар.

- **синъоьздангаллин кхетош-кхиоран:**

искусствон башх-башха тайпанаш а, шен къоман а, кхечу къаьмнийн а ламасташна, кхолларалина а битаме хилар, искусствон синхааме тІеІаткъамах кхеташ хилар, исбаьхьа культура ладаме хетар, Даймехкан а, дуьненан искусствон мехаллех кхеташ хилар, этносийн культурин ламасташ а, халкъан кхолларалла а маьІне хетар, тайп-тайпанчу искусствошкахь шен меттиг каро хьажар а.

- **физически кхетош-кхиоран, могашаллин**

культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:

дахаран мехаллех кхетар, шен могашалла ларйар, могашалла ларйеш дахар нисдар (пайде хIума йаар, гигиена ларйар, садаIаран а, белхан а хенан раж ларйар, спорте лелаш йа физкультура йеш хилар); вуон хIуманаш лелор дитар (къаьркъа малар, наркотикаш лелор, тонка озар), иштта кхийолу дегIан а, синан а могашалла талхош йолу хIуманаш цалелор; кхерамазаллин бакъонаш ларйар, иштта интернет-машанашкахь а кхерамазаллин бакъонаш ларйар, стресс хила тарлун хьелашна марзвалар, хийцалучу социале а, хаамийн а, Iаламан а хьелашна а кийча хилар, иштта цу хьокъехь шен дахаран зерех пайда а оьцуш, кхин дIа а шен Iалашонашка дIаэхар;

шена а, кхечарна а бехк билла сиха цавалар;

шен синхаамаш шегахь сацо хаар, кхечеран синхаамийн хьолах кхетар;

стаг гIалат волуш хуьлуш хилар хаар а, шен гIалаташ тIелаца хаар, уьш нисдан деза хьажа везар.

- **къинхьегаме кхетош-кхиоран:**

хьалхахIиттийна декъарш кхочушдан Iалашонца жигара дакъалацар (доьзалехь, гIалин, кIоштан йукъардешаран дешаран организацехь), йукъараллин а, технологически а гIуллакх а, болх а дIаболо, дIахIотто хаар, тайп-тайпана гIуллакхаллин план хIотто а, иза кхочушйан а Iамар, тайп-тайпана къинхьегаман корматаллаш Iамор, корматаллин йукъараллехь дIатарвала, ваза.

- **экологин кхетош-кхиоран:**

йукъараллин а, Iаламан а, Iилманийн а хааршна тIе а тевжаш, гонахьарчу Iаламан хьокъехь хьалхахIуьтту хьесапаш кхочушдан, гонахьарчу Iаламан пайдехь хин долу гIуллакхаш дIадахьа план хIоттор, экологин культурин тIегIа лакхадаккхар, экологин кIорггера проблемаш йовзар, уьш кхочушйан некъаш лахар, гонахьара Iалам бехдийр долу белхашна дуьхьал жигара дакъалацар, Iаламан, технологин, йукъараллин йукъарлехь зIе латтош волу гражданинан маьIна довзар, экологин хьежамашна лерина гIуллакхаллехь жигара дакъалацар.

- **Iилманан мехаллех кхетам:**

вайзаманан Iилманан системехь адам а, Iалам а, йукъаралла а кхиар толлучу хьежамашна тIе а тевжаш, адаман Iаламца а, йукъараллица а йолу зIенаш а, дуьне довзаран гIирс санна меттан а, йешаран а культура карайерзор, талламаш бар Iамар, талламийн зерийн ойла йар, талламаш ша а, коллективана а йукъахь дIабахьар.

Йукъараллин а, Iаламан а хийцалучу хьелашна дешархо марзварехь кхачойеш йолу личностни жамIаш:

Доьшучара йукъараллин зераш карадерзор, шен хене хьаьжжана йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъараллин дахаран кепаш, тобанашкахь, йукъараллашкахь а, цу хьокъехь доьзалехь нийса леларан коьрта йукъараллин меттиг

къасто хаар;

билгалдоцу хьелашкахь, кхечеран зерашна, хааршна виллина хиларца доьшучаьргахь зІе латторан хьуьнар хилар;

билгалдоцу хьелашкахь, шен компетенци тІегІа лакхадаккхаран хьуьнар кхиор, ткъа иза кхочушдалур ду практически гІуллакхехула а, цуьнца цхьаьна кхечу адамашка а хьоьжуш Іамар, церан керлачу хааршна тІекхиар;

васташ билгалдахар а, уьш вовшахъэр, керла хаарш карадерзор, цуьнца цхаьна идейн, кхетамийн формулировка йан хаар, объектех, хиламех гипотезаш кхолла хууш хилар, шен хаарийн дефицитех кхетар, шен компетенцин тІегІа довзар, шен кхиаран план хІотто хаар;

коьртачу кхетамех, терминех, чІагІделлачу кхиаран концепци декъехь болчу кхетамех оьшург къасто хаар;

Іаламца, йукъараллин, экономикин йукъаметтиган анализ йар, и йукъаметтигаш къастор;

гонахьарчу Іаламан бечу тІеІаткъамна чот а йеш, Іалашонашна тІекхочуш а, декхарш кхочушдеш а, шен гІуллакхийн, белхийн мах хадо хаар;

дешархошкахь стрессийн ситуацешкахь боха ца боха Іамор, хуьлучу хийцамийн а, церан тІаьхьенех нийса мах хадо Іамор, стрессийн ситуацешна дуьхьало йан йезаш хилар, стрессийн ситуацин мах хадо хаар, йуьхьарлаьцна гІуллакхашна, хьелашка хьаьжжина, корректировка йан хаар, йуьхьарлаьцначу гІуллакхехь кхиамаш ца хилахь а, воха а ца вухуш, кийча хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор:

Коьрта маьІнийн дараш:

объектийн (хиламийн) билгалйолу билгалонаш Іорайахар а, къастор;

классификацин ладам боллу билгалонаш а билгалйаха, йечу анализан жамІ даран а, дустаран а. критерешна а бух бало;

хьалха хІиттийнчу декхаршка хьаьжжана, къастайечу факташкахь хила догІурш а, бІостанехь дерг а билгалдаккха, тергоне эцнарш гайтийта а, хила догІурш а, бІостанехь дерг а Іорадаккхаран критереш йало;

хьалхахІоттийнчу декхарна оьшучу хаамийн дефециташ къастор;

хиламаш а, процессаш а Іаморехь бахьанин-талламан уьйраш къастор, дедуктивни а, индуктивни а ойланехь сецначарах пайда а оьцуш жамІ дар, аналогица догІуш ойланехь сецначун жамІ дар, вовшашца уьйр йолчарах гипотезийн формулировка йар;

дешаран шардаран кхочушдан шен лаамехь некъ лахар (масех вариант вовшах йустар, уггаре гІолехь йерг харжархьама).

Бухера талламан дараш:

довзаран талламан гIирс санна хаттарех пайдаэцар;

догIуш доллу хаттарш хIиттор, шен лаамехь лоьхучу хаамашна жоп лахар;

шена хетачух лаьцна гипотезин формулировка йар, шен хетачун аргументаци йалор;

ша хIоттийнчу планаца талламаш бар, чолхе йоцу эксперимент дIайахьар, талламан объектан башхаллаш билгалйахар, объектийн йукъара бахьанин-талламан уьйраш къастор

Таллам барехь (экспериментехь) схьахиллачу хаамийн бакъхиларх пайдэцаран мах хадор;

дIабаьхьначу талламийн хиллачу зерийн жамIийн ша формулировка йар, хиллачу жамIийн бакъхиларан мах хадоран гIирс бевзаш хилар;

процессаш, хиламаш, церан тIаьхьалонна хила тарлучу кхиаран прогноз йар, ишттачу а, царах терачу ситуацешкахь шен хетарг къасто, керлачу хьелашкахь а, контекстехь а церан кхиаран хетарг хьалха таттар;

Информацица болх бар:

хьалха хIиттийна дешаран декхарш а, т1ейихкина критереш а кхочушйан хьостанашкара информаци, хаам лохуш тайп-тайпана некъех, гIирсех пайдаэца,

харжа, анализ йан, системизаци йан, башх-башха информацин тайпанийн, гайтаран кепийн интерпретаци йан,

цхьаьна йогIу аргументаш лаха (цхьа верси, идей бакъйеш йа харцйеш), шен лаамехь информаци дIагайта йогIуш йоллу кеп харжа, чолхе йоцучу схемашца, диаграммашца, йа кхечу кепара графикица кхочушдечу шардаран иллюстраци йан;

хьехархоша къастийнчу критерешца, йа шен лаамца формулировка йина информаци тешаме хилар къасто;

информаци эвсаре дагахь латто а, системизаци йан а.

Дешаран универсале, коммуникативе дараш карадерзор:

Къамел дар: хетачух кхета а, хетачун формулировка йан, Iалашоне а, къамел даран хьелашка хьаьжжана, эмоцеш гайтар, шена хетарг барта аларца а, йозанан текташкахь а дIагайта, къамел даран невербале гIирсаш бовза, социале билгалонийн маьIнех кхетар, Iотбаккхаме хьелаш кхуллу таронаш йовза, Iотбаккхамаш кIадбан, бартбан, кхечеран Iалашонех кхеташ хила, шеца къамел дечуьнца ларам хила, оьздачу кепехь шена нийса цахетачун формулировка йар, къамел дечу йукъана догIуш долу хаттарш хIиттор, шен лаамехь къамел даран формат харжа, аудиторин башхалле хьаьжжана, къамелана презентаци йан, цуьнга хьаьжжана барта а, йозанан а текстийн гайтаран материал хIоттор.

Шен лаамехь гIуллакх дIадахьар: билггал йолу проблема кхочушйеш болх ша беш а, йа тобанна йукъахь беш а гIолехь долчух кхета а, пайдаэца а, хьалха хIоттийна Iалашо кхочушйарехь тобанца кхочушйан йезаш хиларан бух бало, цхьаьна дечу гIуллакхан Iалашо тIеэца, и кхочушйан дараш тобанца билгалдаха, шайна йукъахь болх дIасхьабекъа, бартбан, процесс а, жамIаш а дийцаре дан, масех адамна хетачун

йукъара маьІна даккха, куьйгалла дан кийча хила, тІедилларш кхочушдан, муьтІахь хила, цхьаьна бечу белхан дІахІоттаран план хІотто, цу балха йукъахь хІораннан меттиг къасто, белхан Іалашонаш вовшашна йукъахь, хІораннан тароне хьаьжжана, дІасхьайекъа, тобанан декъашхошца белхан Іалашонаш йийцаре йан, шен белхан дакъа кхочушдан, ша бинчу белхан мехалла къасто, белхан йуьхьца кхочушхилла долу жамІ дуста, белхан жоьпалле дакъа схьаэца, тобанна хьалха жоп дала кийча хила.

Дешаран универсале, регулятиве дараш карадерзор:

Ша шен къепе хІоттор: дахаран а, дешаран а хьелашкахь нислун проблемаш къасто, сацам тІелоцуш тайп-тайпана некъаш билгалбаха, шардар кхочушдан шен лаамехь алгоритм харжа, дешаран шардар кхочушдан некъ харжа, ша кхийдайечу варианташна аргументацеш йало, Іамочу объектех хиъначу керлачу хаарийн хьесап а деш, кхийдайечу алгоритмана корректировка йан, харжам бан, бинчу сацамна жоьпалле хила.

Ша шен терго латтор: ша шена терго латторан некъаш карадерзо, ша шена мотиваци йан, хьолана богІуш боллу мах хадо, хьал хийца план кховдо, дешаран шардар кхочушдеш, халонийн контекст лара а, халонашна сема хила, хийцалучу хьелашка хьаьжжана, шен сацамна адаптаци йан, кхочушхиллачу (кхочуш ца хиллачу) жамІийн бахьанаш кхето хаа, хиллачу зерийн мах хадо, хиллачу хьолехь пайде дерг къасто, керлачу хьелашка хьаьжжана, гІуллакхаллин йукъа коррективаш йало, гІалаташ къасто, Іалашонан а, хьолан а жамІца богІу мах хадо.

Эмоциале интеллект*:* шен а, кхечеран а эмоцеш къасто а, йийца а, царна урхалла дан, эмоцеш билгалйаха, эмоцеш хиларан бахьанин анализ йан, ша кхечу стеган метта хІотто, кхечун бахьанех, Іалашонах кхета, эмоцеш гайтаран некъан урхалла дан.

Шех а, кхечарах а кхетар: кхечу стагах кхета, цуьнан хетачун ойла йан, гІалат вала / йала шен бакъо хила, изза бакъо кхечун йуйла хаа, ша долу хІума тергонехь латто йиш йоций хаа.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

«Ненан меттан (нохчийн) литература» дешаран предметехула йолчу герггарчу белхан программа карайерзоран предметан жамІаша гайта деза:

1) кхин дІа шен кхиарехь ненан меттан литература йешаран а, Іаморан а ладамаллех кхетар; хІокху дуьнен чохь ша вовзаран а, дуьнедовзаран а гІирс санна систематически йешар оьшуш хиларан хьашташ кхоллар, адаман а, йукъараллин а йукъаметтиг тайар, массо а агІор диалог йар;

2) ненан меттан литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар;

3) культурин самоидентификаци латтор, шен къоман культурин тоьлла говзарш Іаморан буха тІехь ненан мотт Іаморан коммуникативни-эстетикин таронех кхетар;

4) шен хетарг аргументашца дІаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь йозанца а, оьздангаллех вуьззина квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хІуманан хьесап доккхуш, къамел дан Іамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хІоттор;

5) тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Іамо кхиор;

6) Іилманан а, гІуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Іамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар;

ЖамІ: доьшуш верг кхета йешаран маьІналлех а, ладамаллех а, йешарна а марзло, тайп-тайпана говзарш йешаран зедалар хуьлу.

Нохчийн литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар

ЖамІ: доьшуш верг кхеташ хуьлу нохчийн литературехь къаьста нохчийн къоман менталитет, цуьнан истори, дуьненах кхетар, литературо адаман дахаран оьшу коьрта маьІнаш довзуьйтий а.

Нохчийн фольклоран а, кхечу халкъийн фольклоран а, ХХ бІешаран нохчийн йаздархойн, ХХІ бІешаран йуьххьерчу йаздархойн литературин а, Россин халкъийн литературин а Іамийнчу говзарийн коьртачу проблемах кхетар, литературин вастех кхетар, эстетически хьежам кхоллар, литературин исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гІирсаш бевзаш хилар, оьздангаллехь ша къастор, Россин халкъан культурин говзарийн а, нохчийн халкъан культурин а, дуьненан кхечу къаьмнийн, дуьненан культурин а говзарш Іаморехь нохчийн меттан таронаш кІезиг цахиларх кхетар а.

ЖамІ: адамийн йукъара проблемаш йовзарехь зедалар хуьлу доьшуш волчунна, нохчийн литературин меттан таронех пайдаоьцуш, и проблемаш йийца а Іема.

Литературин говзаршна анализ йан хаар, уьш муьлхачу жанрийн тайпанех йу къасто хаар, литературин говзаран теманах а, идейх а, гІиллакхе пафосах кхета а, кхолла а, турпалхойн амалш билгалйаха, цхьана йа масех говзарийн турпалш вовшашца дуьхьалхІотто, тексташа йукъара цитатех а, нохчийн меттан суртхІотторан гІирсех а пайдаоьцуш, прозийн говзарийн йа церан дакъош схьадийца хаар, ладоьгІначу а, йешначу а текстех лаьцначу хаттаршна жоп далар, тайп-тайпанчу аларийн барта монолог йан, диалог дІайахьа, нохчийн литературин шена хета мах

хадор, шен хетарг аргументашца дIаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь йозанца а, оьздангаллех вуьззина квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хIуманан хьесап доккхуш, къамел дан Iамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хIоттор;

ЖамI: доьшуш волчунна карадоьрзу литературин говзарийн анализ йар а, интерпретаци йар а, къамелаца и дIахIотто а, шена хетачунна аргументаци йан а, шениг чекхдаккха хаа а, ша йеша леринчу литературин го къасто а.

Тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Iамо кхиор; литературин говзарийн эпохаца йолу зIенех кхетар, цо шена чукъуьйлу оьздангаллин мехаллаш билгалйахар, нохчийн а, оьрсийн а литературин, культурин синъоьздангаллин мехаллашна тIаьхьа вазар/йазар а, Iамийнчу литературин говзаршна шениг (цкъацкъа) интерпретаци йар.

ЖамI: доьшуш верг Iема нохчийн литературин а, нохчийн матте гочйинчу а говзарех кхета.

Тайп-тайпана литературин жанрийн говзарш барта схьайийцарх кхетар а, Iамийнчу говзарийн тематикица йоьзна сочиненеш а, изложенеш а йазйар, кхолларалин цIеран белхаш а йаздар а, литературин а, культурин а теманашна рефераташ йазйар, говзаршкахь сюжетан элементаш, композици, исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гIирсаш къастор а, говзаран идейн-исбаьхьаллин чулацам белларехь долчу церан маьIнех кхетар (филологин агIонхьара анализ йаран элементаш), литературин говзаран анализ йарехь литературоведчески терминологи йевзаш хилар, авторан позицех кхетар, Iилманан а, гIуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Iамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар.

ЖамI: доьшуш волчо карадерзадо, маьIна а доккхуш, диканиг къастош, йешар, текстах кхета, кхечу тайпанийн текстех къасто Iема, интеллектуальни ойла йарца йешаран хьокъехь хиллачу дуьххьарлера синхаамашка йухахьажар.

Классийн предметийн жамIаш

7 класс:

- нохчийн халкъан эшарийн (исторически, лирически) проблематика билгалйаккха, ша-тайпана башхаллех кхета, нохчийн халкъан оьздангаллин мах хадорехь нохчийн литературин фольклоран сюжеташ а, мукъамаш билгалбаха,

Даймехкан Iаламах а, Даймахках а лаьцначу говзаршкахь нохчийн къоман синкхетаман коьрта культурин а, оьздангаллин а мехаллаш йовзар;

- Даймахках а, нохчийн доьзалх а лаьцначу говзаршкахь Россин къаьмнийн

культурийн контексташкахь нохчийн литературин меттиг къасто хууш хила.

- нохчийн къоман амалх а Даймохк ларбарх лаьцна йолчу говзаршкахь нохчийн патриотизман бухах а, доьналлех а, баккхийчеран проблемех а, нохчийн меттан а шатайпаналлех кхетам хила;
- кховдайечу плана буха тIехь фольклоран а, литературин а текстан маьIнин анализ йан хаарш хила, исбаьхьаллин текст йешархочунна, вайзаманхочунна авторо беш кхайкхам санна лара, турпалхойн васташ дустаран форматехь историко-культурин комментареш а, шен тексташ а кхолла, проблемин хаттаршна жоьпаш дала, хьехархочун куьйгаллица исбаьхьаллин искусствон говзарш кхечу искусствон говзаршна дуьхьалхIитто а, шен пайдехь хин йолу говзарш харжа Iама.
- проектни-талламан гIуллакхалла дIадахьа хаа, цуьнан жамIаш дIадовзийта а, тайп-тайпана информацин хьостанашца болха бан коьрта хаарш хила а, царна презентаци йан говзалла хила а.

7 КЛАСС (68 сахьт)

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цIераш	Сахьтийн барам		
		Декъан сахьташ	Талламан белхаш	Кхолларалин белхаш
	Дакъа 1. Халкъан барта кхолларалла			
1.1.	«Дади-йурт». «Нохчийн шира илли». «Сай» (халкъан илли). Турпала йурт ларйарх а, халкъан бIахойх лаьцна турпалаллин илли. ГIарабевлла бевзачу иллиалархоша олу иллига ладогIар. Исторически факташ йустар. Эшаран коьрта мукъам гучабаккхар. Паччахьан заманера халачу а, сингаттамечу а дахарх лаьцна лирически эшарш. Литературин теори: исторически эшар, лирически эшар, синедерзор.	4	0	0
Дерриг:		**4**	**0**	**0**
Дакъа 2. Нохчийн йаздархойн говзарш				
2.1.	Мамакаев «Даймехкан косташ» (стихотворени). ТIекхуьучу тIаьхьенна весет. ТIехьа-Мартана М. Мамакаевн цIийнан музей чу виртуальни экскурси йар.	3	0	1
2.2	Саидов Б. «Вина йурт» «Деган аз» / (стихотворени).	6	1	0

	Б. Саидовн поэзехь граждански мукъамаш. Даймахкана сатийсаран мукъамаш дІакховдор. Ошаев Х. «Иччархо Абухьаьжа Идрисов» / (очерк). Сийлахь Даймехкан тІеман турпалхочун дагалецамаш а, бІаьхаллин хьуьнарш а.				
2.3	Мамакаев І. «Берзан бекхам» / (стихотворени). Нана-берзан сахьийзар а, адамийн къизаллина бекхам бар а.	2	0	0	
	Сулейманов А.. «Шуьнехь дош» / (стихотворени). Стихотворенехь ойла айъаран мукъамаш. Нехан дуьхьа шен са дІадала кийча волчу лирически турпалхочун васт. Стихотворенин аллегорически маьІна. Литературин теори: тропаш, олицетворени, аллегори, метафора.	4	1	0	
	Гайсултанов У. «Болат-гІала йожар» / (дацдина). Ширачу заманахь ламанхойн луьра дахар гайтар. Зуламхошца а, мохкдІалецархошца а халкъо латтийна къийсам. Историн уьйр. Литературин теори: историн повестан жанр.	5	1	0	
	Айдамиров А. «МухІажарш» («Йеха буьйсанаш» романа йукъара кийсак). «МухІажарш» кийсакан йешар а, йийцаре йар а. Нохчийн литературехь Даймехкан тема. Даймохк дарбане хиларан тешам. Паччахьан Іедалан мекаралла, Іехийнчу мухІажаршкахь болу къаьхьа бала. Меската А. Айдамировн цІийнан музей чу виртуальни экскурси йар. Теория литературы: литературин турпалхо а, символ а.	5	0	1	
	Арсанукаев Ш. «Иманах дузийта дегнаш». Дог цІандаран некъа воккху/йоккху доІанан синан ницкъ. ТІамо беринчу махке сатийсар гайтар. Кибиев М. «Дош» (стихотворени); «Зов» (басня). Дашана гимн. Дешан маьІна: дашца сийсазвало/сийсазйало, дашца вазвало/йазйало. Баснин мораль. ХІиллано эшийна моттаргІа.	4	1	0	
	Нунуев С.-Хь. «Юнус» (дийцар). Къинхетам, де доьхначунна гІо дар, дикалла. Джунаидов А. «ХІоьънаш»./ (дийцар). Нохчийн эвланан Іер-дахар гайтар. Къинхьегаман тема. Нохчийчохь а, баккхийчу нехан иэсехь а Кавказан тІеман лараш. Баккхийчу нехан а, тІекхуьучу тІаьхьенан а уьйр. Литературин теори: Символ. Композици.	4	0	1	
	С. Гацаев. «Дарц»/ (стихотворени). Поэтан поэзехь адам а, Іалам а. Дарц хьоькхучу йукъана йоьІан символически васт. А.С. Пушкинан а поэзера дарцаца С. Гацаевн дорцан васт дустар. Литературин теори: эпически и лирически. Кусаев І. «Амалехь диканиг» / (стихотворени). Къоман этнографин ламасташ. Беран дика амал кхиорехь ден-ненан меттиг.	4	0	0	
	Рашидов Ш. «Ден весет» (поэма). Исбаьхьа кхоьллинарг а, биографически мукъамаш а. ТІекхуьучу чкъурехь хила йеза оьздангаллин мехаллаш. Халкъана а, Даймахкана а хьалха долу декхар. Литературин теори: автобиографин поэма.	3	1	0	
	М. Дикаев. «Нохчо ву со» (стихотворени). Кхечу къоман векалшца машарехь, доттагІаллехь ваха / йаха кийча а, царна	2	0	0	

	эшначохь гIоьнна ван / йан кийча волчу / йолчу йахь йолчу а, маьршачу а нохчичун васт. С. Дакаев. «Куйно хотту». Нохчийн дуьнегарехь холхазан куйнан маьIна. Ламасташ довзар.				t h
	А. Шайхиев. «ЧIагIо» (баллада). Баллада лиро-эпически жанр санна. Балладин оьздангаллин пафос. Тешаме доттагI – онда гIап. Дош делли – кхочушде. Литературин теори: балладин жанр.	2	0	1	h h t h
	А. Бисултанов. «Хьайбахахь йазйина байташ»» (стихотворени). Бехк-гуьнахь доцуш хIаллакбинчарна гимн. Даймахка цIабоьрзучеран ойланаш а, сатийсамаш а.	2	0	0	h h t h
	Амаев В-Хь. «Генарчу денойн туьйра» (дийцар). Дайн ламасташна тешаме хилар. Ден доттагIчо 14 шо кхаьчначу кIантана шаьлта даларан маьIна а, цул тIахьа цунна тIедужуш долу жоьпалла а. Декхарна тешаме хилар. Бексултанов М. «Генара а, гергара а денош» (дийцар)/ Доьзалан а, йуьхьшен кхиоран тема. Баккхийчеран а, кегийчеран а доладар. Вежаршна йукъара йукъаметтиг. Хьанала къинхьегам. Литературин теори: турпалхо-дийцархо, Композици.	4	0	0	h h t h
	С. Курумова. «Дохк» (кийсак). Даймехкан Iаламна а, лаьмнийн къинхьегамхошна илли. Литературин теори:: пейзаж гайтаран исбаьхьаллин гIирсаш Окуев Ш. «Сан хьоме Нохчийчоь». Даймахке безам. Патриотизман синхаам.	4	0	0	h h t h
	Ахмадов М. «Кхаа вешех туьйра» (дийцар). Тешамах, декхарх лаьцна дийцар. Сийлахь Даймехкан тIеман фронтера кхаа вешега хьоьжу йиша. Литературин теори: психологизм (дуьххьарлера кхетамаш). Чоьхьара монолог. Дийцаран фольклоран мукъамаш.	3	1	0	h h t h
Дерриг:		**56**	**2**	**4**	
Дакъа 3. Кхечу къаьмнийн литература					
3.1.	Пушкин А. С. «Iаьнан Iуьйре» (А. Сулеймановс гочийнарг). Альфонс Доде «ТIаьххьарлера урок» (дийцар). Хьехархо а, дешархо а. Беран чоьхьара дуьне.	2	0	0	h h t h
Дерриг:		**2**	**0**	**0**	
Раздел 8. ЖамIдаран таллар					
8.1	Сочинени	2	0	2	
8.2	Проект	2	0	2	
8.3	Контрольни болх /Тестировани/	1	2	0	
8.4	Шеран стандартизированни контрольни болх	1	0	0	
Дерриг:		**6**	**2**	**4**	

Программица сахьтийн барам	**68**		

7 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахьтийн барам			Терахь	Электронни дешаран ресурс
		Сахьт	Талламан белхаш	Кхолла раллин белхаш		
	Халкъан барта кхолларалла (4 с.)					
1.	«Дади-йурт». «Нохчийн шира илли»	1	0	0		https://desharkho.ru/
2.	«Сай» (халкъан илли)	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
3.	Турпала йурт ларйарх а, халкъан бІаьхойх а лаьцна турпалаллин илли	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
4.	Литературин теори: исторически эшар, лирически эшар, синедерзор.	1	0	0		https://desharkho.ru/
	Нохчийн йаздархойн говзарш (56 с. +6 с)					
5.	Мамакаев «Даймехкан косташ» (стихотворени)	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
6.	ТІекхуьучу тІаьхьенна весет	1	0	0		https://desharkho.ru/
7.	ТІехьа-Мартана М. Мамакаевн цІийнан музей чу виртуальни экскурси йар	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
8.	Проект	1	0	1		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
9.	Саидов Б. «Вина йурт» «Деган аз» (стихотворени)	1	0	0		https://desharkho.ru/
10.	Б. Саидовн поэзехь граждански мукъамаш. Даймахкана сатийсаран мукъамаш дІакховдор	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
11.	Ошаев Х. «Иччархо Абухьаьжа Идрисов» (очерк)	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
12.	Сийлахь Даймехкан тІеман турпалхочун дагалецамаш а, бІаьхаллин хьуьнарш а.	1	0	0		https://desharkho.ru/
13.	Сочинени	1	0	1		https://ps95.ru/dikdos

						ham/ru/
14.	***Классал арахьара дешар***	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
15.	Мамакаев I. «Берзан бекхам» (стихотворени)	1	0	0		https://desharkho.ru/
16.	Нана-берзан сахьийзар а, адамийн къизаллина бекхам бар а	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
17.	Сулейманов А. «Шуьнехь дош» (стихотворени)	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
18.	Стихотворенехь ойла айъаран мукъамаш. Нехан дуьхьа шен са дIадала кийча волчу лирически турпалхочун васт.	1	0	0		https://desharkho.ru/
19.	Стихотворенин аллегорически маьIна	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
20.	***Классал арахьара дешар***	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
21.	Литературин теори: тропаш, олицетворени, аллегори, метафора	1	0	0		https://desharkho.ru/
22.	Гайсултанов У. «Болат-гIала йожар» / (дацдина).	1	0	0		https://desharkho.ru/
23.	Ширачу заманахь ламанхойн луьра дахар гайтар	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
24.	Зуламхошца а, мохкдIалецархошца а халкъо латтийна къийсам	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
25.	Халкъийн цхьаалла-вайн ницкъ. Кхечу къаьмнашца нохчаша гергарло латтадар	1	0	0		https://desharkho.ru/
26.	Историн уьйр. Литературин теори: историн повестан жанр	1	0	0		https://desharkho.ru/
27.	***Классал арахьара дешар***	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
28.	Тестировани	1	1	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
29.	Айдамиров А. «МухIажарш» («Йеха буьйсанаш» романа йукъара кийсак)	1	0	0		https://desharkho.ru/

30	«МухIажарш» кийсакан йешар а, йийцаре йар а	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
31	Нохчийн литературехь Даймехкан тема. Даймохк дарбане хиларан тешам	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
32	XIX бIешарахь нохчийн халкъ Хонкара дIакхалхар	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
33.	Проект	1	0	1		
34.	Литературин теори: литературин турпалхо а, символ а	1	0	0		https://desharkho.ru/
35.	***Классал арахьара дешар***	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
36.	Арсанукаев Ш. «Ийманах дузийта дегнаш»	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
37.	Дог цIандаран некъа воккху/йоккху доIанан синан ницкъ	1	0	0		https://desharkho.ru/
38.	Кибиев М. «Дош» (стихотворени), «Зов» (басня)	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
39.	Баснин мораль. XIиллано эшийна моттаргIа	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
40.	Нунуев С.-Хь. «Юнус» (дийцар)	1	0	0		https://desharkho.ru/
41.	Джунаидов А. «XIоьънаш» (дийцар)	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
42.	Нохчийн эвланан Iер-дахар гайтар	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
43.	Литературин теори: символ, композици	1	0	0		https://desharkho.ru/
44.	С. Гацаев. «Дарц» (стихотворени). Поэтан поэзехь адам а, Iалам а	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
45.	Пушкинан поэзера дарцаца С. Гацаевн дорцан васт дустар	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
46.	Кусаев I. «Амалехь диканиг» (стихотворени)	1	0	0		https://desharkho.ru/
47.	Рашидов Ш. «Ден весет» (поэма). Исбаьхьа кхоьллинарг а, биографически мукъамаш а	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
48.	Литературин теори:	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi

	автобиографин поэма					yn-tezaurus/
49.	М. Дикаев. «Нохчо ву со» (стихотворени)	1	0	0		https://desharkho.ru/
50.	С. Дакаев. «Куйно хотту»	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
51.	А. Шайхиев. «ЧIагIо» (баллада)	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
52.	Литературин теори: балладин жанр	1	0	0		https://desharkho.ru/
53	Сочинени	1	0	1		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
54.	А. Бисултанов. «Хьайбахахь йазйина байташ»» (стихотворени)	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
55.	Даймахка цIабоьрзучеран ойланаш а, сатийсамаш а	1	0	0		https://desharkho.ru/
56.	Амаев В-Хь. «Генарчу денойн туьйра» (дийцар)	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
57.	Дайн ламасташна тешаме хилар	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
58.	Декхарна тешаме хилар	1	0	0		https://desharkho.ru/
59.	Бексултанов М. «Генара а, гергара а денош» (дийцар)	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
60.	С. Курумова. «Дохк» (кийсак)	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
61.	Литературин теори: пейзаж гайтаран исбаьхьаллин гIирсаш	1	0	0		https://desharkho.ru/
62.	Окуев Ш. «Сан хьоме Нохчийчоь»	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
63.	Даймахке безам. Патриотизман синхаам	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
64	Ахмадов М. «Кхаа вешех туьйра» (дийцар)	1	0	0		https://desharkho.ru/
65.	Тешамах, декхарх лаьцна дийцар	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
66.	Шеран талламан болх. (Тест)	1	1	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
	Кхечу къаьмнийн литература (2 с.)					

67.	Пушкин А. С. «Іаьнан Іуьйре» (А. Сулеймановс гочйинарг)	1	0	0		https://desharkho.ru/
68.	Альфонс Доде «ТІаьххьарлера урок» (дийцар)	1	0	0		https://ps95.ru/dikdosham/ru/
ПРОГРАММИЦА САХЬТИЙН БАРАМ		68	2	4		

Хьехаран-методикин латтор
Хьехаран-методикин гІо-Іамат

Арсанукаев А. М. Эдилов С. Э. Нохчийн литература. 9 классана коьртачу йукъардешаран ишколан Іамат. – Соьлжа-ГІала, 20І9.
Ахмадов М.М., Алиева З.Л-А. Нохчийн литература. 8-чу классана учебник-хрестомати. – Соьлжа-ГІала, 20І8.
Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 5-чу классана учебник-хрестомати. – Соьлжа-ГІала, 20І8.
Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 6-чу классана учебник-хрестомати. – Соьлжа-ГІала, 20І8.
Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 7-чу классана учебник-хрестомати. – Соьлжа-ГІала, - 20І8.
Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 9 классана коьртачу йукъардешаран ишколан хрестомати. – Соьлжа-ГІала: АО «ИПК «Грозненский рабочий», 20І9.

Іилманан литература

Арсанукаев А.М. Язык, литература, школа. – Грозный, 20І0. – 3І5 с.
Гайтукаев К. В пламени слова. Критические статьи и исследования. – Грозный, І989. – 223 с.
Далгат У.Б. Литература и фольклор. Теоретические аспекты. – М.: Наука, І98І. – 303 с.
Джамбеков О.А. Жанровые и поэтические особенности чеченских героико-исторических песен илли. – Майкоп, 2008. – 230 с.
Джамбекова Т.Б. Фольклор как источник чеченской прозы ХХ в. – Майкоп, 20І0. – 236 с.
Довлеткиреева Л.М. Современная чеченская военная проза: историко-культурный аспект, жанровый состав, поэтика. – Грозный, 20І0. – 250 с.
Егорова Л.П. Актуальные проблемы литературного кавказоведения // Художественная литература и Кавказ. – Сочи, 2006. – І2-2І с.
Завриев М. В поисках художественного метода. Критические статьи. – Грозный, І988. – 66 с.
Ибрагимов Л.М. Этноментальные основы чеченской прозы. – Грозный, 20І2. – І67 с.
Ильясов Л. Культура чеченского народа. – М., 2009. – 264 с.
Инаркаева С.И. Эволюция жанров малой прозы в современной чеченской литературе. – Майкоп, І999. – 2І8 с.
Индербаев Г.В. Роль художественного конфликта в становлении, развитии и современном состоянии чеченской драматургии. – Майкоп, 2009. – 2І7 с.
Индербаев Г.В. Проблема национального и общечеловеческого в чеченской литературе. – Грозный, 2003.
Исмаилова М.В. Проблема традиций и жанровые разновидности в чеченском романе 80-90-х гг. ХХ в. – Майкоп, 2007. – 215 с.
Туркаев Х.В. Жажда неутоленная. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 3І2 с.
Туркаев Х.В. О путях развития чеченской литературы. – Грозный: Чеч.-Инг. Книжное изд-во, І973. – І62 с.

Туркаев Х.В. Путь к художественной правде (Становление реализма в чеченской и ингушской литературах). – Грозный, I987. – 240 с.
Юсупова Х.В. Жанр повести в чеченской и ингушской литературах: становлении и развитие (20-30-е гг.). – М., 2000. – 2I5 с.

Методикин литература

Айдамирова М.А. Музейная деятельность по приобщению подрастающего поколения к культурно-историческому наследию. Учебное пособие. – Грозный, 20I8.
Арсанукаев А.М. Школехь исбаьхьаллин произведени таллар (Анализ художественного произведения в школе). – Грозный, 20I8.
Арсанукаев А. Нохчийн литература хьехаран методика (Методика преподавания чеченской литературы). – Грозный, I987. – I88 с.
Джамбеков О.А. Устное народное творчество. Учебное пособие для учащихся школ и студентов. – Грозный, 20I8.
Джамбеков О.А. Устное народное творчество чеченского народа. Учебное пособие для учащихся школ и студентов. – Грозный, 20I7.
Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 5 класса. - АО «ИПК «Грозненский рабочий», 20I8.
Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 6 класса. – Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий», 20I8.
Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 7 класса – Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий» - 20I8.
Эдилов С.Э. Сочинени йазъян Iамор. Методическое пособие для учителей. – Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий» - 20I8. - I59 стр.
Литература народов Северного Кавказа: Учеб. пособие / Под ред. Г.М. Гогеберидзе. – Ставрополь, 2004. – 292 с.
Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 6 кл. – Грозный, 20I6.
Мунаев И.Б. Поэтика чечено-ингушских героико-исторических песен илли. (Проблема формирования жанра и его системные связи). – М.,1981. – 215 с.
Мусукаева А.Х. Северокавказский роман: художественная и этнокультурная типология. _- Нальчик, I993. – I92 с.
Яндарбиев Х.Ш. Учебное пособие для учителей, студентов и преподавателей «Кавказ и русская литература». – Грозный, 20I7.

Дошамаш, справочникаш

Арсанукаев А.М. Нохчийн яздархой. Библиографин довзийтар (Чеченские писатели. Биографические и библиографические сведения). В 2-х т. – Грозный, 20I2.
Арсанукаев А.М. Нохчийн литературин Iилманан терминийн лугIат (Словарь литературоведческих терминов). – Грозный, 20I0.
Вагапов А.Д. Школьный орфографический словарь чеченского языка. – Грозный, 2020.
Ибрагимов Л. Толковый словарь чеченских фразеологизмов. – Грозный, 2005. – I28 с.
Ибрагимов Л. Словарь символов чеченской культуры. / Вестник Академии наук чеченской Республики. – Грозный, 20I0. №I. С. I6I-I67.
Кусаев А. Чеченские писатели. – Грозный, 2005. – 408 с.

Хаамийн-ресурсийн латтор

www. desharkho.ru – Чеченская электронная школа.
ps95.ru/dikdosham/ - Чеченско-русский, русско-чеченский онлайн-словарь.
www. urok95/ru.

Йуххедиллар

Урокашна арахьарчу мероприятийн рекомендаци йина ларам
«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешаран» предметан чулацаман хьесап а деш, урокашна арахьарчу гIулакхаллина лерина сахьташ билгалдоху дешаран вовшахтохараллица. Карарчу программо тидаме оьцу дешархойн урокашна арахьара гIуллакхалла. «Ненан меттан (нохчийн) литературин» предметан чулацамца доьзна урокашна арахьара гIуллакхалла кхочушдан лерина йу Нохчийн Республикин йуьхьанцарчу классийн дешархойн амале хьаьжжана а, къоман а, этнокультурин а башхаллашка хьаьжжана. Урокашна арахьарчу гIуллакхалла хьажийна ду дешархойн культурин-кхолларалли гIуллакхалла, церан синъоьздангалла кхио а, оьздангаллин нийса харжам бан похIма кхио.

Класс	Мероприятин формат	Тема	Дешархойн гIуллакхаллин коьртачу кепийн башхалла
5	Конкурс	Туьйранийн уггаре тоьллачу йешархочун конкурс.	Говзаран исбаьхьа йешар. Текстан ладогIар. Туьйранан иллюстраци. ТIедехкарш кхочушдар. Йийцаре йар, хетарш дуьйцуш дагадовлар.
5	Викторина	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	Викторинехь дакъалацар. ТIедехкарш кхочушдар. Хаттаршна жоьпаш лахар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар. ЖамIаш дийцаре дар.
5	Горга стол	Нохчийн поэтех лаьцна суна хIун хаьа?	Къамелехь дакъалацар. Хаттаршна жоьпаш лахар. Темаца догIу хаттарш кечдар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар. Барта хаам. Йешарна кечам бар.
5	Проектийн гIуллакхалла (Дайшна-наношна а, берашна а дезаде)	Суна дукхайеза киншка.	Барта хаам. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проектийн болх кхочушбарехь материал гулйар а, кечйар а. Проект тIечIагIйар.
6	Къамел	Зама а, литература а цхьаъ ду.	Хааме ладогIар. Къамелехь дакъалацар. Стихаш йешар. Хаттаршна жоьпаш далар. Темица догIу хаттарш кечдар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
6	Горга стол	Нохчийн мотт гуттар вайца бу.	Проблемийн хаттарш дийцаре дар. Хаттаршна жоьпаш лахар. Стихаш йешар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.

			Стихаш йешар
6	Проектийн болх	Историра литературе чу бевлла турпалхой	Проектийн болх кхочушбарехь материал гулйар а, кечйар а. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проект тIечIагIйар.
6	Театральни гайтар	Драмин инсценировани (луъ-луъург).	Спектаклехь дакъалацар. Спектале хьажар. Дийцаре дар, хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Iилманан-талламан болх	Халкъан барта кхолларалин а, нохчийн поэзин а кхолларалашкахь Даймехкан васт.	Iалашонаш а, декхарш а билгалдахар. Материал гулйар. Материалан систематизаци. Болх йазбар. Дийцаре дар, хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Горга стол	Нана – уггаре йуххерниг а, хьомениг а. Доьзалан механаш	Проблемийн хаттарш дийцаре дар. Хаттаршна жоьпаш лахар. Стихаш йешар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Мини-проект	Литературехь а, дахарехь а нохчийн ламасташ.	Проектийн болх кхочушбарехь материал гулйар а, кечйар а. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проект тIечIагIйар.
7	Йешархойн конференци	Нохчийн литературехь беран чоьхьара дуьне гайтар	Къамелехь дакъалацар. Хаттарш кечдар. Йеллачу темина говзарш йешар. Йешарна кечвалар / кечйалар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Кхолларалин пхьалгIа	Стихашкахь суна дукха хIума дийцало.	Барта дийцар. Иллюстраци йар. Йеллачу темина стихаш йахар. Кхолларалин белхашна анализ йар. Кхолларалин белхийн гуларехь публикацеш кечйар
8	Къамел	Нохчийн къоман классически тIаьхьало.	Киншкашка хьажар. Киншкийн тайпанаш довзар. Киншкин башхаллаш йийцаре йар.
8	Горга стол	ХIинцалера нохчийн литература	Темица йогIу киншкаш йешар. Къамелехь дакъалацар. Йеллачу темица догIу цхьамоггIа хаттарш дийцаре дар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар
8	Литературин журналаш «СтелаIад». «Орга»	Нохчийн периодикин зорба (ХХ бIешаран йуьхь).	Литературин материалаш кечйар. Хаттарш дийцаре дар. Иллюстраци йар. Журналан лоьмар арахецар.

8	Проектийн болх	Нохчийн театран истори.	Проектийн болх кхочушбарехь материал гулйар а, кечйар а. Хаттаршна жоьпаш лахар. Проект тIечIагIйар
8	Виртуальни кхарстар	ДIайеллало историн занавес.	Литературин-историн материал гулйар. Презентацига хьажар. Хаттарш хIиттор. Барта йешар. Дийцаре дар, хетарш дуьйцуш дагадовлар
9	Диспут-къамел	Безамах лаьцна дийца.	Темица йогIу киншкаш йешар. Къамелехь дакъалацар. Барта йешар. Проблемийн хаттар хIоттор. Йеллачу темин цхьамоггIа хаттарш дийцаре дар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар
9	Киншкийн агIонашкахула кхарстар.	ТIеман хенан литература.	Говзарш йешар. Хааме ладогIар. Барта йешар. Чулацамца догIу хаттаршна жоьпаш далар. Къамелехь дакъалацар. ТIедехкарш кхочушдар. Къамелехь дакъалацар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар
9	Литературин-музыкинкомпозици	Йаххьашкахь литература.	Темица йогIу материалаш йовзар. Докладаш кечйар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
9	Проектийн болх	Нохчийн литературехь керла дош (жанраш, стиль, хьажам, цхьаболчу авторийн кхолларалла)	Проектийн болх кхочушбарехь материал гулйар а, кечйар а. Хаттаршна жоьпаш лахар. Проект кхочушйар (альбом)
9	Горга стол	вайзаманан къоначу йаздархойн проза а, поэзи а. Г. Камала «Дуьххьарлера театр»).	Говзарш йешар. Къамелехь дакъалацар. Темица догIу цхьамоггIа хаттарш дийцаре дар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.